

Colecție coordonată de
LIVIA SZÁSZ

PETER FRANKOPAN

DRUMURILE MĂTĂSII

O NOUĂ ISTORIE
A LUMII

Traducere din engleză de
Smaranda Câmpeanu, Smaranda Nistor
și Bogdan Perdivară

TREI

CUPRINS

Prefață / 7

1. Crearea Drumului Mătăsii / 15
2. Drumul Credițelor / 42
3. Drumul către Orientul creștin / 60
4. Drumul către Revoluție / 79
5. Drumul către armonie / 96
6. Drumurile blănurilor / 120
7. Drumul sclavilor / 135
8. Drumul către paradis / 155
9. Drumul spre iad / 178
10. Drumul morții și al distrugerii / 195
11. Drumul aurului / 222
12. Drumul argintului / 240
13. Drumul spre Europa Nordică / 263
14. Drumul spre imperiu / 285
15. Drumul spre criză / 302
16. Drumul spre război / 317
17. Drumul spre aurul negru / 346
18. Drumul spre compromis / 367
19. Drumul grâului / 384
20. Drumul spre genocid / 405
21. Drumul spre Războiul Rece / 428
22. Drumul american al mătăsii / 450
23. Drumul rivalității superputerilor / 468

24. Drumul spre catastrofă / 488

25. Drumul spre tragedie / 519

Concluzii. Noul Drum al Mătășii / 540

Indice / 682

Prefață

În copilărie, unul dintre cele mai prețuite obiecte pe care le dețineam era o hartă enormă a lumii. Era agățată pe perete, deasupra patului meu, și obișnuiam să mă uit îndelung la ea în fiecare seară înainte să adorm. Nu după multă vreme, ajunseseam să țin minte numele și locul în care se afla fiecare țară, reținând capitalele, precum și oceanele și mările, dar și fluviile care se vărsau în ele; numele celor mai importante lanțuri muntoase și deșerturi, scrise în italice pentru a le scoate în evidență, mă înfiorau și îmi transmiteau un sentiment încărcat de aventură și pericol.

Până să ajung la vârsta adolescenței, începuse să mă neliniștească „aria geografică” necruțător de îngustă a orelor mele de la școală, care se concentrau exclusiv pe Europa Occidentală și Statele Unite ale Americii, fără să facă măcar vreo referire la cea mai mare parte a restului lumii. Profesorii ne învățaseră despre romanii din Britania; cucerirea normandă din 1066; Henric al VIII-lea și dinastia Tudor; Războiul american de Independență; industrializarea din Epoca Victoriană; Bătălia de pe Somme; ascensiunea și decăderea Germaniei naziste. Obișnuiam să mă uit la harta mea și să văd regiuni întinse ale mapamondului peste care se trecuse în tăcere cu vederea.

Când am împlinit paisprezece ani, părinții mei mi-au făcut cadou cartea antropologului Eric Wolf, lucrare care chiar m-a pus pe foc. Istoria consacrată și indolentă a civilizației, scria Wolf, este una în care „Grecia antică a zămislit Roma, Roma a zămislit Europa Creștină, Europa Creștină a zămislit Renașterea, Renașterea a zămislit Iluminismul, Iluminismul, democrația politică și revoluția industrială. La rândul ei, industria s-a contopit cu democrația creând Statele Unite ale Americii,

o personificare a dreptului la viață și la libertate și a căutării fericirii.⁴¹ Mi-am dat imediat seama că exact aceasta era povestea care mi se spusese și mie: mantră triumfului politic, cultural și moral al Occidentului. Dar această relatare era eronată; mai existau și alte modalități, diferite, de a înțelege istoria, care nu presupuneau să o privești prin ochii învingătorilor din trecutul apropiat.

Această problemă a început să mă fascineze. Am înțeles pe dată, cât se putea de clar, că locurile despre care nu învățăm nimic la școală se pierduseră, sufocate de mitul insistent al ascensiunii Europei. L-am implorat pe tata să mă ducă să văd Mappa Mundi din catedrala Hereford, hartă în care Ierusalimul, plasat în centru, acționa ca un focar, iar Anglia și celelalte țări apusene erau reprezentate undeva pe margine, aproape irelevante. Când am citit despre geografii arabi ale căror lucrări conțineau și table care păreau desenate cu susul în jos și așezau Marea Caspică în centrul lumii, am rămas stupefiat — m-a încercat aceeași senzație ca în momentul în care am aflat despre o importantă hartă medievală turcească din Istanbul, în centrul căreia se afla un oraș pe nume Balāsāghūn (în prezent, pe teritoriul Kirgizstanului — *N. red.*), despre care nu auzisem niciodată, care nu apărea pe nicio hartă, a cărui poziție geografică fusese până de curând incertă și care fusese totuși considerat cândva centrul lumii.²

Voiam să aflu mai multe despre Rusia și Asia Centrală, despre Persia și Mesopotamia. Voiam să înțeleg rădăcinile creștinismului, văzute însă prin ochii Asiei; voiam să știu cum li s-au părut cruciații locuitorilor marilor orașe ale Evului Mediu — Constantinopol, Ierusalim, Bagdad și Cairo, de exemplu; voiam să învăț despre marile imperii ale Orientului, despre mongoli și cuceririle lor, voiam să înțeleg cele două războaie mondiale, așa cum au fost acestea văzute prin prisma Afganistanului și a Indiei, nu din Flandra sau de pe Frontul de Est.

Prin urmare, am avut norocul extraordinar să pot învăța rusa la școală, unde profesor mi-a fost Dick Haddon, un individ strălucit care servise în cadrul Naval Intelligence și care credea că singura cale de a înțelege limba rusă și *dușa*, sau sufletul, era prin scripitoarea literatură și muzică populară ale națiunii ruse. Am fost chiar și mai norocos în momentul în care s-a oferit să predea lecții de arabă celor interesați, făcându-ne cunoștință mie și altor șase colegi de-ai mei cu istoria și cultura islamică și cufundându-ne în frumusețea arabei clasice. Aceste limbi m-au ajutat să deschid porțile unei lumi care aștepta să fie descoperită sau, după cum mi-am dat seama la scurt timp, să fie redescoperită de noi, cei din Vest.

*

Astăzi, lumea acordă foarte multă atenție evaluării impactului pe care probabil că îl va avea creșterea economică rapidă din China, unde se preconizează că cererea de bunuri de lux va crește de patru ori în următorul deceniu, sau analizei transformării sociale din India, unde numărul persoanelor care au acces la un telefon mobil este mai mare decât al celor care dețin o toaletă funcțională.³ Însă nici China și nici India nu sunt cele mai bune puncte de observare, din care să putem înțelege trecutul și prezentul lumii noastre. Adevărul este că, vreme de milenii, regiunea care se întinde între Occident și Orient, legând Europa de Oceanul Pacific, a format axa pe care s-a rotit globul pământesc.

Punctul de la jumătatea teritoriului care desparte Occidentul de Orient, regiune care pomește, în linii mari vorbind, din dreptul țărmurilor estice ale Mediteranei și Mării Negre și ajunge până la munții Himalaya, poate părea o poziție nu tocmai potrivită din care să evaluezi lumea. În prezent, aceasta este o zonă pe care se întind state cu un parfum exotic și considerate periferice, precum Kazahstan, Uzbekistan, Kirgizstan și Turkmenistan, Tadjikistan și țările din Caucaz este o regiune asociată cu regimuri instabile, violente, care constituie o amenințare la adresa securității internaționale, cum sunt Afganistan, Iran, Irak și Siria, sau mai puțin versate în cele mai bune practici democratice, ca Rusia sau Azerbaidjan. În mare, pare a fi o regiune care adăpostește o serie de state eșuate sau pe cale să eșueze, conduse de dictatori care câștigă o majoritate covârșitoare de voturi la alegerile generale și ale căror familii și prieteni controlează afaceri extinse, dețin averi imense și exercită putere politică. Sunt locuri în care drepturile omului nu au o tradiție prea fericită, unde libertatea de exprimare în domenii precum credința, conștiința și sexualitatea este limitată, mass-media este controlată, iar autoritățile dictează ce se publică și ce nu se publică în presă.⁴

Deși asemenea țări ne pot părea sălbatiche, ele nu sunt niște regiuni izolate, niște văgăuni deșertice obscure. De fapt, puntea care face legătura între Orient și Occident reprezintă însuși punctul de intersecție al civilizațiilor. Departea de a se situa la periferia evenimentelor globale, aceste țări se află chiar în centrul lor — la fel cum s-a întâmplat încă de la începutul istoriei. Aici este locul în care s-a născut Civilizația, unde mulți cred că a fost creat Omul: în Grădina Edenului, unde „Domnul Dumnezeu a sădit o grădină” cu „tot soiul de pomi, plăcuți la vedere și cu roade bune de mâncat”, pe care lumea o plasează de regulă undeva în câmpiile mănoase dintre Tigru și Eufrat.⁵

Exact pe puncta dintre Orient și Occident, în urmă cu aproximativ 5000 de ani, s-au întemeiat mari orașe. Harappa și Mohenjo-Daro din valea Indului au devenit minuni ale lumii antice, având zeci de mii de locuitori și străzi legate între ele printr-un sistem sofisticat de canalizare care nu avea să cunoască rival în Europa timp de mii de ani.⁶ Alte mărețe centre ale civilizației, precum Babilonul, Ninive, Uruk și Akkad din Mesopotamia, erau faimoase pentru grandioarea și inovațiile lor în domeniul arhitecturii. Între timp, un geograf chinez, ale cărui lucrări datează de mai bine de două milenii, a consemnat că locuitorii Bactrianei, care se întindea de-a lungul fluviului Oxus, în nordul Afganistanului de astăzi, erau negociatori și comercianți legendari; capitala regiunii adăpostea un târg în care se vindea și se cumpăra o gamă variată de produse, aduse de departe.⁷

În această regiune au prins viață cele mai mari religii ale lumii, aici s-au zbatut să câștige adepti iudaismul, creștinismul, islamul, budismul și hinduismul. Aceasta este cazonul în care s-au întrecut grupurile lingvistice, unde limbile indo-europene, semitice și sino-tibetane s-au făcut auzite alături de cele altaice, turcice sau caucaziene. Aici au înflorit și au decăzut mari imperii, iar consecințele ciocnirilor dintre culturi și rivali s-au resimțit până la mii de kilometri depărtare. De aici, s-au deschis noi modalități de a privi trecutul și a prins contur o imagine a unei lumi profund interconectate, unde ceea ce se întâmpla pe un continent influența cursul lucrurilor de pe un altul, unde consecințele evenimentelor din stepele Asiei Centrale se puteau resimți în Nordul Africii, unde întâmplările din Bagdad aveau ecou în Scandinavia, unde descoperirile din Americi afectau prețurile bunurilor din China și făceau să crească cererea de cai pe piețele din nordul Indiei.

Aceste vibrații s-au transmis printr-o rețea care se întindea în aproape toate direcțiile, de-a lungul unor rute pe care au călătorit pelerini și războinici, nomazi și neguțatori, pe care s-au vândut și cumpărat bunuri și produse și s-au schimbat, adaptat și rafinat idei. Aceste drumuri nu au adus numai prosperitate, ci și moarte și violență, boli și dezastre. La sfârșitul secolului al XIX-lea, un geolog german, Ferdinand von Richthofen (unchiul „Baronului Roșu“, pilot german de elită din Primul Război Mondial), a dat un nume acestei pânze extinse de legături. De atunci, denumirea a intrat în istorie: *Seidenstrassen* (Drumurile Mătăsii).⁸

Rutele acționează ca un sistem nervos central al mapamondului, făcând legătura între oameni și regiuni diverse, dar întinzându-se pe sub piele, invizibile ochiului liber. La fel cum anatomia ne explică modul cum funcționează corpul uman, dacă înțelegem aceste legături, putem înțelege cum

funcționează lumea. Și totuși, în pofida importanței sale, această zonă a mapamondului a fost dată uitării de istoria oficială. În parte, aceasta se explică prin apariția conceptului numit „orientalism“ — percepția extrem de critică și deosebit de negativă care consideră Orientul nedezvoltat și inferior Occidentului, prin urmare nedemn să fie studiat cu seriozitate.⁹ Dar are la origine și alt aspect: interpretările mai vechi au căpătat un caracter atât de dominant și bine consacrat, încât o regiune care a fost considerată o perioadă atât de îndelungată periferică istoriei ascensiunii Europei și societății occidentale nu își mai găsește locul.

Astăzi, Jalalabād și Herāt din Afganistan, Fallujah și Mosul din Irak sau Homs și Alep din Siria par a fi sinonime cu fundamentalismul religios și violența sectară. Prezentul a șters trecutul cu buretele: s-au dus de mult zilele în care numele Kabul îți evoca imaginea grădinilor sădite și îngrijite de marele Bābur, fondatorul Imperiului Mogul din India. În Bagh-e Wafā („Grădina Fidelității“) se găseau un iaz înconjurat de portocali și rodii și o pajiște cu trifoi — de care Bābur era foarte mândru: „Aceasta este cea mai frumoasă parte a grădinii, o priveliște dintre cele mai minunate, când portocalele prind culoare. Într-adevăr, amplasamentul grădinii este vrednic de laudă!“¹⁰

Pe același model, percepția modernă despre Iran a ascuns gloria trecutului său mai îndepărtat, când statul persan era o personificare a bunului gust la toate capitolele, de la fructele servite la cină până la incredibilele portrete miniaturale realizate de legendarii săi artiști și hârtia pe care scriau învățații perși. O lucrare care a cunoscut înalte aprecieri, scrisă în jurul anului 1400 de Simi Nishāpūri, un bibliotecar din Mashhad, așezare din estul Iranului, consemnează cu atenție și lux de amănunte sfaturile primite de la un pasionat de carte, care îi împărtășea pasiunea. Orice persoană care are de gând să se apuce de scris, recomandă el solemn, trebuie povățuită că hârtia cea mai bună pentru arta caligrafiei se fabrică la Damasc, Bagdad sau Samarkand. Hârtia produsă în alte locuri este „de regulă aspră, se pătează și nu este durabilă“. Ține minte, avertizează el, că merită să dai o ușoară tentă de culoare hârtiei înainte să așterni cerneala pe ea, „căci albul este obositor pentru ochi, iar cele mai frumoase modele de caligrafie studiate vreedată au fost scrise toate pe hârtie colorată“.¹¹

Locuri ale căror nume aproape că au fost date uitării erau odinioară deosebit de importante, de exemplu Merv (în prezent, în Turkmenistan), descris de un geograf din secolul al X-lea drept „un oraș încântător, frumos, elegant, strălucit, extins și plăcut“ și „mama întregii lumi“; sau Ray, nu

departe de Teheranul de astăzi, care, pentru un alt scriitor care a trăit cam în aceeași perioadă, era atât de splendid, încât putea fi considerat „mirele pământului” și „cea mai frumoasă creație”¹² de pe mapamond. Ca niște puncte care marceau coloana vertebrală a Asiei, aceste orașe semănau cu un șirag de perle care lega Pacificul de Mediterană.

Centrele urbane se impulsiau unele pe celelalte, iar rivalitatea dintre conducători și elite avea ca rezultat proiecte arhitecturale mai ambițioase ca niciodată și monumente spectaculoase. Biblioteci, lăcașuri de cult, biserici și observatoare de mărimi spectaculoase, deosebit de însemnate din punct de vedere cultural, împânzeau regiunea, legând Constantinopolul de Damasc, Esfahân, Samarkand, Kabul și Kashgar. În astfel de orașe s-au stabilit învățați care au extins limitele cunoașterii locuitorilor lor. Astăzi știm doar numele câtorva dintre acești cărturari — oameni ca Ibn Sînă, cunoscut mai degrabă ca Avicenna, al-Birûnî și al-Khwârizmi, maeștri în domeniul astronomiei și medicinei —, dar au existat mulți alții. Vreme de câteva secole înaintea epocii moderne timpurii, centrele intelectuale de excelență ale lumii, similare universităților celebre ale zilelor noastre — Oxford, Cambridge, Harvard și Yale —, nu s-au aflat în Europa sau în Occident, ci la Bagdad, Balch, Buhara și Samarkand.

A existat un motiv întemeiat pentru care s-au dezvoltat și au evoluat culturile, orașele și popoarele situate de-a lungul Drumurilor Mătășii: pe măsură ce se intensificau relațiile comerciale și schimburile de idei, învățau și împrumutau unii de la alții, încurajând și mai mult avansul filosofiei, științei, limbilor și religiei. Progresul era esențial, după cum știa prea bine, în urmă cu peste 2000 de ani, unul dintre conducătorii regatului Zhao din nord-estul Chinei, la capătul Asiei. „Talentul de a urma căile de ieri, a declarat regele Wuling în 307 î.Hr., nu este suficient pentru a îmbunătăți lumea de astăzi.”¹³ În trecut, cărmuitorii înțelegeau cât de important era să țină pasul cu vremurile în schimbare.

Cu toate acestea, la începutul epocii moderne, cursul progresului s-a modificat, ca urmare a două importante expediții maritime care au avut loc la sfârșitul secolului al XV-lea. Începând din 1490, pe parcursul a șase ani, a fost pregătit terenul pentru o transformare majoră a ritmului sistemelor de schimb demult consacrate. Mai întâi, Cristofor Columb a traversat Atlanticul, deschizând drumul către două întinderi vaste de pământ, neatinse până la acel moment, și conectându-l cu Europa și restul lumii; apoi, peste doar câțiva ani, Vasco da Gama a navigat cu succes în jurul extremității sudice a Africii, continuându-și drumul pe mare

către India și deschizând noi rute maritime pe parcursul acestei călătorii. Descoperirile au schimbat modul tradițional în care se interacționa și se făcea comerț și au produs o schimbare remarcabilă a centrelor de greutate politică și economică ale lumii. Dintr-odată, Europa Occidentală s-a transformat dintr-o regiune izolată a lumii în placa turnantă a unor extinse sisteme de comunicații, transport și comerț; peste noapte, Europa a devenit noul punct-cheie dintre Orient și Occident.

Ascensiunea Europei a declanșat o luptă înverșunată pentru putere — cât și pentru controlul trecutului. În timp ce rivalii se pregăteau să se răfuie, istoria era remodelată pentru a aduce în prim-plan evenimente, subiecte și idei care să fie folosite în ciocnirile ideologice ce izbucneau odată cu lupta pentru resurse și controlul rutelor maritime. S-au cioplit busturi înfățișând politicieni și generali de vază îmbrăcați în togi, cu scopul de a aduce aminte de eroii romani; s-au construit magnifice clădiri în elegantul stil clasic, ce evocau gloria Antichității, a cărei moștenire culturală era revendicată pe o linie de descendență directă. Istoria a fost manipulată și deformată până când a ajuns să legitimizeze ascensiunea Occidentului, care era considerată firească și inevitabilă, ba chiar o continuare naturală a evenimentelor din trecut.

Foarte multe au fost poveștile care m-au îndemnat să privesc trecutul lumii dintr-o altă perspectivă. Însă dintre toate, una a deținut un loc special. În mitologia greacă, Zeus, părintele zeilor, a slobozit doi vulturi, fiecare la câte un capăt al pământului, după care le-a ordonat să se îndrepte unul către celălalt. O piatră sacră, *omphalos* — buricul pământului —, a fost așezată în locul în care s-au întâlnit cei doi vulturi pentru a facilita comunicarea cu divinitatea. Ulterior, am aflat că povestea acestei pietre a fost multă vreme subiect de fascinație pentru filosofi și psihanalști.¹⁴

Țin minte că m-am uitat îndelung la harta mea după ce am auzit pentru prima dată această legendă, întrebându-mă unde s-ar fi putut întâlni vulturii. Mi-am închipuit că și-or fi luat zborul de pe malul vestic al Atlanticului și de pe țărmul de la Pacific al Chinei și că s-ar fi îndreptat spre interiorul continentului. Destinația finală exactă se schimba, în funcție de locul în care îmi așezam degetele când începeam să măsoar în mod egal distanțele dinspre est și vest. Dar întotdeauna ajungeam undeva între Marea Neagră și munții Himalaya. Obişnuiam să stau noaptea treaz, meditănd la harta de pe peretele din dormitorul meu, la

povestea cu vulturii lui Zeus și istoria unei regiuni care nu era menționată niciodată în cărțile pe care le citeam — și care nu avea un nume.

Nu cu mult timp în urmă, europenii au împărțit Asia în trei zone mari: Orientul Apropiat, Mijlociu și Îndepărtat. Cu toate acestea, când am început să mai cresc, ori de câte ori citeam sau auzeam despre problemele contemporane, mi se părea că a doua zonă, Orientul Mijlociu, își schimbase înțelesul și chiar și amplasarea, fiind folosită cu referire la Ierusalim, Palestina, zonele învecinate și, câteodată, Golful Persic. Și nu puteam înțelege de ce mi se spunea în permanență cât de importantă era Mediterana, ca leagăn al civilizației, când mi se părea atât de evident că nu acesta era locul în care se plămăuise cu adevărat civilizația. Adevăratul creuzet, acea „Mediterană” în sens literal — centrul lumii —, nu era o întindere de apă care separa Europa de Nordul Africii, ci se afla chiar în inima Asiei.

Speranța mea este să pot încuraja și alte persoane să studieze popoarele și locurile care au fost ignorate de oamenii de știință vreme de generații, venind cu noi întrebări și deschizând noi arii de cercetare. Sper să pot încuraja lumea să pună și alte întrebări despre trecut, să conteste și să analizeze cu atenție locurile comune. Mai presus de toate, sper să-i inspire pe cei care citesc această carte să privească istoria cu alți ochi.

Worcester College, Oxford
aprilie 2015

1

CREAREA DRUMULUI MĂTĂȘII

De la începutul timpurilor, centrul Asiei a fost locul unde s-au ridicat imperii. Câmpiile aluviale ale Mesopotamiei, hrănite de Tigrul și Eufrat, au oferit însăși baza civilizației, căci chiar în această regiune s-au întemeiat primele orașe și târguri. Agricultură intensivă a apărut în Mesopotamia și în întregul Corn al Abundenței, o fâșie deosebit de fertilă de pământ, cu acces la apă din belșug, ce se întindea din dreptul Golfului Persic până pe țărmul Mediteranei. De aici s-au răspândit primele legi scrise, elaborate în urmă cu aproape 4000 de ani de Hammurabi, regele Babilonului, care a detaliat obligațiile supușilor săi și a impus pedepse aspre pentru încălcarea acestora.¹

Deși din acest creuzet s-au născut foarte multe regate și imperii, cel mai important dintre toate a fost cel al perșilor. Dezvoltându-se rapid pe parcursul secolului al VI-lea î.Hr., perșii au reușit să-și impună dominația asupra vecinilor lor, ajungând pe țărmurile Mării Egee, cucerind Egiptul și extinzându-se până departe în est, la poalele munților Himalaya. Potrivit istoricului grec Herodot, succesul lor s-a datorat în mare parte receptivității de care au dat dovadă: „Perșii vădesc o puternică înclinație spre a adopta datini străine.” Ei erau gata să renunțe la propriul port, dacă ajungeau la concluzia că veșmintele dușmanului înfrânt le erau superioare, motiv pentru care au împrumutat elemente vestimentare de la mezi, dar și de la egipteni.²

Disponibilitatea de a prelua idei noi și obiceiuri străine a fost un factor important care le-a îngăduit perșilor să construiască un sistem

administrativ ce permitea gestionarea facilă a unui imperiu în cadrul căruia trăiau popoare diferite. Un corp administrativ foarte educat era însărcinată cu gestionarea eficientă a vieții cotidiene din imperiu, înregistrând absolut orice informație, de la plata muncitorilor care slujeau la curtea regală până la calitatea și cantitatea bunurilor cumpărate și vândute în târguri; se îngrijea, de asemenea, de întreținerea și repararea rețelei de drumuri ce traversa imperiul în lung și în lat și era învidiată de popoarele Antichității.³

Drumurile care legau țărmul Asiei Mici de Babilon, Susa și Persepolis permiteau parcurgerea unei distanțe de peste 2 500 de kilometri într-o săptămână, o realizare considerată o adevărată minune de către Herodot, care a notat că nici zăpada și nici ploaia, nici canicula și nici iutunericul nu puteau încetini transportul rapid al mesajelor pe această rută.⁴ Investițiile în domeniul agriculturii și dezvoltarea unor tehnici inovatoare de irigare, menite să crească productivitatea recoltelor, au accelerat dezvoltarea urbană, permițând populației din ce în ce mai numeroase să-și câștige existența de pe urma câmpurilor agricole limitrofe — nu numai în regiunile fertile de pe ambele maluri ale Tigrului și Eufratului, ci și în văile străbătute de marile fluvii Oxus și Iaxarte (în prezent cunoscute sub numele Amu-Daria și, respectiv, Sirdaria), dar și în Delta Nilului, după ce a fost cucerită de armatele persane în anul 525 î.Hr. Imperiul Persan era o regiune a belșugului, care lega Mediterana de inima Asiei.

Persia părea a fi un far al stabilității și corectitudinii, după cum ne confirmă și inscripția gravată în trei limbi pe o stâncă din muntele Behistun. Scris în persană, elamită și akkadiană, textul relatează fapte din timpul domniei lui Darius cel Mare, unul dintre cei mai faimoși conducători ai Persiei: înăbușirea răzvrătirilor și a răscoalelor, alungarea invadatorilor străini și tratamentul drept aplicat atât supușilor săraci, cât și celor bogați. Menține siguranța în țară, îndeamnă autorul inscripției, și îngrijește-te cum se cuvine de oameni, căci dreptatea este temeliea regatului.⁵ Toleranța față de alte comunități în afara celei persane era legendară, iar unul dintre conducătorii perși era cunoscut drept „Mesia”, cel pe care „Domnul, Dumnezeu din Ceruri” l-a binecuvântat, datorită deciziilor sale, printre care s-a numărat și eliberarea evreilor din exilul lor în Babilon.⁶

Comerțul a înflorit în Persia antică, aducând cu sine venituri ce le-au permis cărmuitorilor să finanțeze campanii militare în regiuni care au adus imperiului și mai multe resurse. Cu ajutorul bunurilor procurate de neguțatori, conducătorii și-au cultivat gusturi care au devenit notorii pentru extravaganta lor. Construcții spectaculoase s-au înălțat în marile

orașe, precum în Babilon, Persepolis, Pasargadae și Susa, unde regele Darius a ridicat un palat magnific, folosind abanos și argint de cea mai bună calitate din Egipt, cedru din Liban, aur fin din Bactriana, lazulit și cinabru din Sogdiana, turcoaz din Horezm și fildes din India.⁷ Perșii erau faimoși pentru hedonismul lor și, potrivit lui Herodot, trebuiau doar să afle de un nou articol de lux, că își și doreau să se delecteze cu acesta.⁸

Această bunăstare comercială era susținută de o armată agresivă care ajută la extinderea teritorială, dar de care era nevoie și pentru apărarea granițelor. Persia avea veșnice probleme la granița de nord, amenințată de nomazi care trăiau cu cirezile lor pe flășii de pășune semiaride, cunoscute sub numele de stepe, ce se întindeau de pe țărmul Mării Negre, traversând Asia Centrală, până în Mongolia. Acești nomazi erau vestiți pentru cruzimea lor — se spunea că beau sângele dușmanilor, că își făceau veșminte din scalpurile acestora, iar despre unii chiar că se hrăneau cu carnea propriilor părinți. Relația cu locuitorii din nord era complexă, deoarece, în pofida nenumăratelor descrieri care îi catalogau ca fiind dezorganizați și imprezvizibili, aceștia erau parteneri importanți în comerțul cu animale, mai ales în negoțul cu cai de rasă pură. Toruși, nomazii puteau provoca și dezastru, așa cum s-a întâmplat când Cyrus cel Mare, care pusese bazele Imperiului Persan în secolul al VI-lea î.Hr., a fost ucis în timp ce încerca să-i subjuge pe sciți; capul său a fost plimbat în lung și în lat într-o piele de animal umplută cu sânge, a notat un autor, pentru ca setea de putere ce îl mânase să poată fi acum potolită.⁹

Însă acesta a fost un caz izolat, care nu a oprit expansiunea Persiei. Comandanții greci priveau spre est cu un amestec de teamă și respect, încercând să învețe tacticile folosite de perși pe câmpul de luptă și să le precia cunoștințele din domeniul militar. Autori precum Eschil au folosit succesele raportate împotriva perșilor pentru a ridica în slăvi gloria militară și a demonstra bunăvoința zeilor, cântând în piese de teatru și în poeme epice rezistența eroică a elenilor în fața încercărilor perșilor de a invade Grecia.¹⁰

„Am venit în Grecia”, declamă Dionysus în actul de deschidere al tragediei *Bacantele*, din „Orientul incredibil de bogat”, un loc în care câmpiile Persiei sunt scaldate în raze de soare, unde orașele Bactrianei sunt apărate de ziduri, iar turnuri frumos construite păzesc regiunile de coastă. Asia și Orientul erau pământurile pe care Dionysus le „înzestraseră” cu misterele sale divine cu mult înaintea celor ale grecilor.¹¹

*

Nu a existat discipol care să fi aprofundat mai cu răvnă asemenea lucrări decât Alexandru Macedon. Când s-a urcat pe tron în 336 î.Hr., după asasinarea tatălui său, remarcabilul rege Filip al II-lea, nu a existat nici urmă de îndoială în privința direcției în care avea să se îndrepte tânărul general, pe drumul său în căutarea gloriei. Nu s-a uitat nici măcar o clipă la Europa, care nu oferea absolut nimic: nici orașe, nici cultură, nici prestigiu, nici recompense. Și pentru Alexandru, la fel ca pentru toți grecii din Antichitate, cultura, ideile și oportunitățile — dar și amenințările — seoseau din est. Nu este de mirare că și-a ațintit privirea asupra celei mai mărețe puteri a Antichității: Persia.

După ce i-a îndepărtat pe satrapii perși din Egipt printr-un atac fulger întreprins în 331 î.Hr., Alexandru și-a angrenat toate forțele într-o campanie direcționată împotriva centrului imperiului. Bătălia decisivă a avut loc mai târziu în cursul anului 331, pe platoul deșertic din Gaugamela, lângă orașul modern Irbil, din Kurdistanul irakian, unde armata net superioară a perșilor, aflată sub comanda lui Darius al III-lea, a suferit o înfrângere covârșitoare. Poate că victoria s-a datorat și formei fizice a lui Alexandru, după ce dormise bine o noapte întreagă: potrivit lui Plutarh, tânărul rege insista să se odihnească înainte de a porni la luptă și dormea atât de profund, încât comandanții săi, îngrijorați, trebuiau să-l zgâlțâie ca să îl trezească. Îmbrăcat în veșmintele sale preferate, și-a pus pe cap un coif frumos, atât de lustruit, încât „strălucea precum cel mai fin argint”, și-a strâns sabia de nădejde în mâna dreaptă și și-a condus trupele către o victorie răsunătoare, ce a deschis porțile unui imperiu.¹²

Îndrumat de Aristotel, Alexandru Macedon fusese de mic educat în spiritul marilor responsabilități care îl așteptau ca viitor cărmuitor. Nu a dezamăgit. După ce a spulberat armata perșilor la Gaugamela, Alexandru a înaintat spre răsărit. Cetățile i s-au predat pe rând, una câte una, pe măsură ce a luat în stăpânire teritoriile controlate de dușmanii săi acum înfrânți. Orașe de o măreție, bogăție și frumusețe legendare au căzut la picioarele tânărului erou. Babilonul s-a predat, iar locuitorii săi au așternut ghirlande și flori pe drumul ce ducea către magnificul oraș, iar de o parte și de alta a acestuia au așezat altare de argint încărcate cu tămâie și parfumuri. Cuști în care erau ținuți lei și leopardi au fost oferite ca daruri.¹³ Nu după multă vreme, toate bastioanele aflate de-a lungul Drumului Regal care lega cele mai importante orașe din Persia și rețeaua de comunicații dintre Țărutul Asiei Mici și Asia Centrală au fost ocupate de Alexandru și soldații săi.

Deși unii cercetători moderni l-au catalogat drept un „golan nesăbuit și bețiv”, se pare că Alexandru avea o latură surprinzător de sensibilă când interacționa cu teritoriile și popoarele cucerite.¹⁴ Când venea vorba de credințele și practicile religioase locale, dădea dovadă de înțelegere, de toleranță, dar și de respect: de exemplu, se spune că l-ar fi deranjat modul în care a fost vandalizat tumulul lui Cyrus cel Mare, așa că, nu numai că a ordonat restaurarea acestuia, dar i-a și pedepsit pe cei care blasfemiaseră altarul.¹⁵ Alexandru a avut grijă ca funeraliile lui Darius al III-lea să fie pe măsura rangului său și, după ce trupul acestuia a fost găsit aruncat într-un car, căci fusese ucis de unul dintre satrapii săi, a cerut ca regele să fie îngropat alături de alți conducători perși.¹⁶

Alexandru a reușit să ia în stăpânire din ce în ce mai multe teritorii pentru că era dispus să se bazeze pe elitele locale. „Dacă dorim să păstrăm Asia, nu doar să trecem pe aici, se spune că ar fi zis Alexandru, trebuie să arătăm clemență acestor oameni; loialitatea lor este cea care ne va face imperiul mai stabil și durabil.”¹⁷ Vechea elită și-a menținut avantajele; funcționarii locali au fost păstrați în funcții ca să administreze orașele și teritoriile cucerite. Chiar și Alexandru a adoptat titlurile tradiționale și a început să poarte veșmintele perșilor, pentru a sublinia faptul că accepta obiceiurile locului. Își dorea foarte mult să își creeze o imagine de ultim moștenitor al unui imperiu străvechi, nu de cuceritor și invadator — în pofida acuzațiilor disprețuitoare venite din partea celor care spuneau oricui i-ar fi ascultat că Alexandru adusese numai nenorocire și înecase în sânge teritoriile cucerite.¹⁸

Este important să reținem că o bună parte a informațiilor de care dispunem astăzi despre campaniile, victoriile și măsurile politice ale lui Alexandru provine de la istorici care nu i-au fost contemporani și ale căror relatări sunt de cele mai multe ori puternic idealizate și descrise cu un entuziasm debordant realizările tânărului general.¹⁹ Cu toate acestea, chiar dacă trebuie să fim prudenți când vine vorba despre modul în care este relatată căderea Persiei în izvoarele istorice, viteza cu care a continuat Alexandru să-și extindă frontierele și mai departe înspre est este evidentă. Alexandru a fost un neobosit întemeietor de noi cetăți, numite de regulă în onoarea sa, dar care astăzi sunt cunoscute după alte denumiri: Herāt (Alexandria din Ariana), Kandahar (Alexandria din Arachosia) și Bagrām (Alexandria ad Caucasum). Ridicarea acestor forturi, dar și întărirea altor bastioane aflate mai la nord, ce se întindeau până în depresiunea Fergana, au facilitat apariția unor noi puncte-cheie de-a lungul coloanei vertebrale a Asiei.

Scopul principal al noilor orașe cu linii defensive puternice, dar și al avanposturilor și forturilor de sine stătătoare era apărarea în fața amenințării reprezentate de triburile din stepă, experte la lansarea de atacuri devastatoare asupra comunităților din zonele rurale. Programul defensiv al lui Alexandru era menit să protejeze regiunile recent cucerite. Exact în aceeași perioadă, dar mult mai la est, au apărut motive de îngrijorare similare, în întâmpinarea cărora au fost găsite aceleași soluții. Chinezii elaboraseră deja conceptul *huaxia*: lumea civilizată ce lua atitudine împotriva provocărilor ridicate de popoarele stepei. Printr-un program intens de construcții, la baza căruia s-a aflat principiul asemănător adoptat de Alexandru, conform căruia expansiunea fără apărare era inutilă, s-a extins o rețea de fortificații ce a devenit cunoscută sub numele de Marele Zid Chinezesc.²⁰

Alexandru și-a continuat neîntrerupt campaniile militare, ocolind munții Hindukush și coborând pe valea Indului, unde a construit noi forturi, apărute de garnizoane — cu toate că acum se confrunța deja cu nemulțumiri constante din partea soldaților săi, extenuați și nerăbdători să ajungă înapoi acasă. Din punct de vedere militar, realizările lui Alexandru până la momentul morții sale — a decedat în 323 î.Hr., la Babilon, la vârsta de treizeci și doi de ani, în împrejurări care rămân învăluite în mister — sunt, într-adevăr, senzaționale.²¹ Viteza și convergența cuceririlor sale au fost incredibile. La fel de impresionantă — deși de cele mai multe ori trecută cu vederea — este dimensiunea moștenirii pe care ne-a lăsat-o și modul în care influențele Greciei Antice s-au contopit cu cele ale Persiei, Indiei, Asiei Centrale și, în cele din urmă, ale Chinei.

Deși moartea subită a lui Alexandru a fost urmată de o perioadă de turbulențe și lupte între facțiunile conduse de cei mai importanți dintre generali săi, nu după multă vreme, în jumătatea răsăriteană a teritoriilor recent cucerite, și-a făcut apariția un lider: un ofițer născut în nordul Macedoniei, pe nume Seleucus, care îl însoțise pe rege în cele mai importante dintre expedițiile sale militare. La câțiva ani de la moartea stăpânului său, Seleucus a ajuns diadoh peste teritoriile ce se întindeau între fluviile Tigru și Ind; teritoriul era atât de vast, încât părea a fi mai degrabă un imperiu, decât un regat. A fondat dinastia seleucidă, care avea să domnească aproape trei secole.²² Victoriile lui Alexandru sunt adesea catalogate cu ușurință

* Se pare că inițial termenul se referea la datoria societății aflate pe o scară superioară de civilizație de a se opune atacurilor populațiilor considerate barbare. Apoi a ajuns să desemneze o confederație de triburi care trăiau de-a lungul Fluviului Galben, antecesorii grupului etnic Han. (N. red.)

drept o serie strălucită de câștiguri pe termen scurt, iar moștenirea sa este considerată de mulți efemeră și temporară. Dar realizările sale nu au fost în niciun caz tranzitorii, ci au inaugurat un nou capitol în istoria regiunii care se întinde între Mediterana și Himalaya.

În deceniile ce au urmat morții lui Alexandru, s-a desfășurat un proces treptat și limpede de elenizare, căci noile concepte, motive și simboluri ce proveneau din Grecia Antică au fost introduse în Orient. Descendenții generalilor lui Alexandru nu își uitaseră originile grecești și chiar insistau asupra importanței acestora, spre exemplu, prin monedele bătute în monedăriile din cele mai de seamă orașe, aflate întotdeauna în puncte strategice, pe rutele comerciale sau în centre agricole animate. Forma monedelor a fost standardizată: pe avers apărea imaginea conducătorului de la acel moment, cu bucele încadrate de o diademă, care privea în mod invariabil către dreapta, așa cum făcuse Alexandru, iar pe revers era tipărit chipul lui Apollo, înconjurat de litere grecești.²³

Limba greacă putea fi auzită — dar și văzută — pretutindeni în Asia Centrală și valea Indului. La Ai-Khanoum — un nou oraș fondat de Seleucus —, în nordul Afganistanului, pe un monument erau gravate maxime de la Delphi, inclusiv aceasta:

*Când ești copil, să fii cuminte.
Când ești tânăr, să fii stăpânit.
Când ești adult, să fii corect.
Când ești bătrân, să fii înțelept.
Când ești pe moarte, să nu cunoști durerea.*²⁴

Limba greacă a fost folosită zi de zi în administrație mai bine de un secol după moartea lui Alexandru, așa cum dovedesc adevărurile de plată ale impozitelor și alte documente referitoare la leafa soldaților din Bactriana, datând din jurul anului 200 î.Hr.²⁵ Este adevărat că limba greacă a pătruns adânc în subcontinentul indian. Unele dintre edictele emise de împăratul Așoka al dinastiei Maurya, cel mai important dintre conducătorii indieni timpurii, au fost traduse în paralel în greacă, evident spre beneficiul populației locale.²⁶

Efervescența schimburilor culturale de la momentul ciocnirii dintre civilizația europeană și cea asiatică era incredibilă. Statuile înfățișându-l pe Buddha au început să apară doar după ce s-a împământenit cultul lui Apollo în regiunea Gandhara și în vestul Indiei. Budiștii s-au simțit